

VU Research Portal

Kredietcrisis en organisatiecriminaliteit: vier mogelijke relaties

Huisman, W.

published in

Justitiële Verkenningen
2009

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Huisman, W. (2009). Kredietcrisis en organisatiecriminaliteit: vier mogelijke relaties. *Justitiële Verkenningen*, 35(6), 26-42.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Kredietcrisis en organisatie-criminaliteit: vier mogelijke relaties

W. Huisman

In zijn weblog van 3 november 2008 op de site crimelink.nl vraagt hoogleraar *forensic business expertise* Bob Hoogenboom zich af waarom Nederlandse criminologen tot nog toe afwezig zijn in het publieke debat over de economische crisis die de wereld in zijn greep houdt. In het bijzonder mist Hoogenboom inbreng van onderzoekers naar organisatiecriminaliteit, die meer inzicht zouden kunnen geven in de oorzaken en gevolgen van de boekhoudfraudes bij beursgenoteerde ondernemingen en beleggingsfraudes in de financiële wereld. 'Waar is Henk van de Bunt als je hem nodig hebt?', zo speelt Hoogenboom de bal op de man. Van de Bunt heeft in 1992 het begrip organisatiecriminaliteit geïntroduceerd in de Nederlandse criminologie en gedefinieerd als 'misdrijven die individueel of groepsgewijs door leden van een gerespecteerde en bonafide organisatie worden gepleegd binnen het kader van de uitoefening van organisatorische taken' (Van de Bunt, 1992).

In andere landen zijn criminologen minder zwijgzaam over de crisis: in de Angelsaksische criminologie zijn al verschillende pogingen gedaan tot een bijdrage aan de analyse of oplossing van de crisis (Braithwaite, 2009; Levi, 2008).

Toch is de oproep van Hoogenboom nog niet zo evident. Hoogenboom lijkt namelijk uit te gaan van impliciete aannames over de economische crisis en organisatiecriminaliteit die nog maar moeten blijken. Het doel van deze bijdrage is de verschillende mogelijke relaties tussen de economische crisis en organisatiecriminaliteit te verkennen. Concreet zullen er vier mogelijke scenario's worden geschetst:

* Prof. dr. Wim Huisman is als hoogleraar criminologie verbonden aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

1. De crisis is (mede) veroorzaakt door gevallen van organisatie-criminaliteit.
2. De crisis leidt tot gevallen van organisatiecriminaliteit.
3. De crisis leidt tot de criminalisering van meer ondernemingsgedrag.
4. Door de crisis zal meer organisatiecriminaliteit aan het licht komen.

Alvorens op deze vier scenario's in te gaan, zullen eerst de verschillende betekenissen van de centrale begrippen 'crisis' en 'organisatiecriminaliteit' worden toegelicht, omdat de verschillende scenario's verschillende operationalisering van deze begrippen kunnen betreffen.

Hiervoor wordt gesproken over 'de crisis', maar inmiddels wordt er in de financieel-economische pers onderscheid gemaakt tussen de *kredietcrisis* en de veel bredere *economische recessie* die daar het gevolg van is. Eerst was er de kredietcrisis – in het Angelsaksische debat de *credit crunch* – die inhield dat banken de financiële verplichtingen die waren verbonden aan hoogrisicovolle financiële producten, niet langer konden nakomen of doorschuiven. En doordat de banken door de problemen kopschuw zijn geworden om kredieten aan het bedrijfsleven te verstrekken, liep de motor van de economie bij gebrek aan financiële smeerolie vast. Zo ontstond een algehele economische crisis waarin bedrijven vanwege gebrek aan kapitaal geen investeringen meer kunnen doen en toeleveranciers daardoor vervolgens ook failliet gaan, en door grotere werkloosheid de koopkracht van de consument, alsmede de durf om grote aankopen te doen, achteruitholt.

Naast de crisis behoeft organisatiecriminaliteit, het tweede element van de in deze bijdrage centraal staande relatie, toelichting. Het begrip organisatiecriminaliteit is hiervoor – met Van de Bunt reeds gedefinieerd en behoort als specifieke vorm van criminaliteit tot het object van de criminologie. Tot dat object behoort het gedrag dat als zijnde crimineel wordt bestempeld, alsmede de maatschappelijke reacties op dat gedrag. Waarbij het proces van bestempeling van gedrag als criminaliteit – criminalisering – ook tot die reactie behoort. Goed begrip van criminaliteit vraagt daarmee niet alleen om inzicht in de oorzaken van het gedrag dat als zodanig benoemd is, maar ook in de processen die tot de benoeming van dat gedrag als criminaliteit leiden. Criminaliteit is immers een sociale constructie

en dat geldt in het bijzonder voor organisatiecriminaliteit (Nelken, 2002; Van de Bunt en Huisman, 2007). De mogelijke relaties tussen de financiële en economische crises en organisatiecriminaliteit kunnen dus zowel de oorzaken van frauduleus ondernemersgedrag betreffen als de reacties op schadelijk ondernemingsgedrag dat aan de crisis heeft bijgedragen.

Fraudes veroorzaakten de crisis

De grote boekhoudfraudeschandalen die zich voordeden aan het begin van het millennium, worden wel in verband gebracht met de kredietcrisis die ontstond in de tweede helft van het eerste decennium. Dit verband blijft doorgaans impliciet; niet duidelijk is hoe de fraudezaken hebben bijgedragen aan de crisis. Mogelijk is er een causale relatie. De financiële schade van affaires als Enron, Worldcom, Tycon, Ahold, Parmalat en meer recentelijk de beleggingsfraude van Bernard Madoff is enorm.

We nemen Enron als best gedocumenteerde voorbeeld (Fusaro en Miller, 2002; Henderson, Oakes e.a., 2009). De waarde van het aandeel Enron kelderde na de onthulling van de boekhoudfraude van de recordhoogte van \$90,56 medio 2000 naar 26 dollarcent in het najaar van 2001. Het bedrijf – en dus de aandeelhouder – verloor daarmee \$60 miljard aan marktwaarde. Verder ging \$2 miljard aan pensioentegoeden van Enron-werknemers in rook op en verloren duizenden mensen hun baan. Als gevolg van de misstanden bij Enron ging ook Arthur Andersen, het oudste en een van de grootste accountancykantoren ter wereld, failliet en verloren nog eens 28.000 mensen hun baan. Naast de directe schade voor aandeelhouders en werknemers zijn dergelijke domino-effecten ook bij de andere fraudeschandalen zichtbaar: toeleveranciers en afnemers komen in de problemen en de koopkracht van vele consumenten gaat verloren. Een dergelijke causale relatie tussen ernstige gevallen van organisatiecriminaliteit en de kredietcrisis is echter niet waarschijnlijk. Hoewel de schades in de grote boekhoudfraudezaken groot waren en banken er ook door geraakt zijn, zijn het niet deze zaken die de banken in grote financiële problemen hebben gebracht en tot de terughoudendheid bij de kredietverstrekking hebben geleid.

Verlies van vertrouwen

Wel zijn nog twee andere relaties tussen grote fraudezaken en de kredietcrisis denkbaar. Ten eerste een meer indirecte. In feite komt de economische crisis neer op een verlies van vertrouwen waardoor kredietverstrekkers niet meer bereid zijn risico's te nemen. Vertrouwen is het fundament van de economie: wanneer marktpartijen er geen vertrouwen in hebben dat partners hun verplichtingen nakomen, worden er geen transacties verricht. Dit gebrek aan vertrouwen in de markt kan mede het gevolg zijn van de grote fraudezaken die het geloof in de integriteit en betrouwbaarheid van het bedrijfsleven en het financiële stelsel hebben aangetast.

Volgens Van de Bunt (1992) is het verlies van vertrouwen in de organisaties en instituties waarvan de hedendaagse samenleving in toenemende mate afhankelijk is geworden en waarvan sociale desorganisatie het gevolg is, de belangrijkste schadepost van organisatiecriminaliteit. Hoewel deze notie tamelijk abstract en moeilijk te meten is, kunnen met twee concrete voorbeelden de kosten van verlies van vertrouwen zichtbaar worden gemaakt. Ten eerste is dat waardevermindering door reputatieverlies van ondernemingen. De reputatie van een onderneming heeft economische waarde: het zogenoemde reputatiekapitaal. Reputatiekapitaal geeft toegang tot de middelen die nodig zijn voor de continuïteit van een onderneming: vertrouwen van beleggers, kapitaalverschaffers en cliënten (Van Erp, 2007). De Amerikaanse econoom Karpoff (2008) heeft in een analyse van 384 faillissementen van beursgenoteerde ondernemingen na het bekend worden van boekhoudfraude vastgesteld dat de grootste waardevermindering wordt gevormd door het reputatieverlies van de onderneming. Terwijl de val van de aandelenkoers naar een realistische beurswaarde zo'n 24% van de waardevermindering uitmaakt en de kosten van boetes en civiele rechtszaken zelfs maar luttele procenten, is het reputatieverlies van de in opspraak gekomen onderneming de 'big hammer': zo'n 67% van de totale kosten als gevolg van de boekhoudfraude.

Ten tweede kan worden gewezen op de kosten die bedrijven moeten maken om de strengere regelgeving na te leven die als gevolg van de eerste boekhoudschandalen tot stand is gekomen en die een uiting is van het afgenomen vertrouwen in het bedrijfsleven. De draconische Sarbanes-Oxley-wet (SOx), waaraan een aan de effectenbeurs

in de Verenigde Staten genoteerde onderneming is onderworpen, is daarvan het meest bekende voorbeeld.

Hoe verstrekkelijk deze *compliance*-kosten kunnen zijn, blijkt uit de casus van de ondergang van ABN AMRO, zoals opgetekend door journalist Jeroen Smit (2008). In 2003 constateerde de Amerikaanse FED dat ABN AMRO de regels omtrent het interne toezicht – *compliance* – niet goed had nageleefd. De bank kon niet aangeven welke belanghebbenden schuilgingen achter via kantoren van de bank in Dubai en New York verrichte transacties, waarvan het geld afkomstig bleek van Oost-Europese rechtspersonen. Bovendien bleek dat bestuursvoorzitter Groenink zelf opdracht had gegeven om een conceptversie van een interne rapportage hierover te laten vernietigen. Dit is een duidelijke overtreding van de nieuwe SOx-wetgeving. De Amerikaanse justitie overwoog daarom om Groenink strafrechtelijk te vervolgen. De bank kreeg een boete van \$75 miljoen, een van de hoogste boetes ooit opgelegd in de Verenigde Staten. Verdere strafvervolgning werd afgekocht met een schikking van \$365 miljoen. Maar het meest schadelijk was wellicht dat de bank een *cease and desist order* kreeg opgelegd. Daardoor mocht ABN AMRO in de Verenigde Staten geen banken kopen of verkopen en kon het bedrijf op deze belangrijke markt dus geen kant meer op. Dit allemaal in een periode waarin de bank naarstig op zoek was naar overname- of fusiekandidaten, teneinde te voorkomen dat zij zelf de prooi werd van een vijandige overname. Voor hetzelfde doel was het van groot belang de aandelenkoers van de bank te doen stijgen, maar dat lukte niet vanwege de almaar oplopende kosten van de bank, vooral als gevolg van de investeringen in betere *compliance*-procedures. De afdeling Compliance werd in enkele maanden verdubbeld tot 800 werknemers. De kosten als gevolg van de *compliance*-regels hebben er dus aan bijgedragen dat de bank in een situatie kwam waarin zij slachtoffer werd van een vijandige overname door onder andere Fortis, die mede hierdoor in de crisis onderuitging.

Deze casus laat zien dat boekhoudfraudes op twee manieren kunnen hebben bijgedragen aan de economische crisis: ten eerste kunnen ze hebben geleid tot een afname van het vertrouwen in beursgenoteerde ondernemingen en in het financiële stelsel, en ten tweede hebben ze vanwege dit afgenomen vertrouwen geleid tot strengere regelgeving waarvan de naleving investeringen vraagt die in de crisis steeds moeilijker zijn op te brengen.

Het valt te verwachten dat er ook naar aanleiding van de kredietcrisis nieuwe en strengere regels zullen komen voor risicovolle financiële producten. Zoals de onder leiding van de voormalige *captain of industry* Tabaksblat opgestelde code voor corporate governance later een wettelijke basis heeft gekregen, laat ook het rapport van de commissie onder leiding van voormalig bankier Cees Maas (Adviescommissie Toekomst Banken, 2009) over de herstructurering van de financiële sector zich lezen als een blauwdruk voor nieuwe regelgeving.

Moreel verval

Een tweede alternatieve relatie tussen de crisis en organisatiecriminaliteit is dat er in feite sprake is van een schijnrelatie vanwege een gemeenschappelijke achterliggende oorzaak: de vaak aangehaalde 'graaicultuur' en daarmee gepaard gaande zelfoverschatting en gebrek aan normbesef. Volgens Pheijffer en Hoogenboom (2009) staat het creatief boekhouden symbool voor het moreel verval in het bedrijfsleven en daarmee ook voor de huidige crisis. De lijn tussen wettig en onwettig handelen is vaak dun. In sommige gevallen (zoals Enron en Ahold) is het een strafbare misleiding van toezichthouders en beleggers, en in andere gevallen (zoals Freddie Mack en Fannie Mae) lijken risicovolle transacties en gekunstelde verslagleggingen – *creative compliance* – nog net binnen de grenzen van de wet te blijven. Het gedrag aan beide kanten van de wettelijke lijn past volgens Pheijffer en Hoogenboom allebei in een bedrijfscultuur waarin overmoed, hoogmoed, risicovol gedrag en ordinaire hebzucht een grote rol spelen, en zoals die de afgelopen vijftien jaar zichtbaar is geweest. De aandacht binnen de top van het bedrijfsleven voor *compliance*, *corporate governance* en *corporate social responsibility*, die vanaf de jaren negentig zo sterk is toegenomen, mede als gevolg van de voorkennisschandalen op Wall Street eind jaren tachtig, lijkt daarmee slechts een dun vernislaagje te zijn geweest. De befaamde criminoloog Braithwaite (2009, p. 449) sluit zich bij deze gedachte aan in een polemisch stuk over de aanpak van de bankiers die medeschuldig zijn aan de kredietcrisis: 'The bonus culture has already created a wave of crime in the suites (...)' Cools (2005) heeft 25 beursgenoteerde ondernemingen die ten onder zijn gegaan na boekhoudschandalen, vergeleken met een controlegroep van 25 ondernemingen waar dat niet het geval is.

Als belangrijkste oorzaken ziet hij de combinatie van overspannen en onrealistische *targets* voor winst- of omzetgroei, gekoppeld aan exorbitant hoge persoonlijke bonussen en het de facto uitschakelen van interne controle door narcistische CEO's, die een sterke mate van Zonnekoninggedrag tentoonspreidden. Deze analyse van Cools lijkt aardig overeen te komen met de in de kredietcrisis in problemen en opspraak gekomen financiële instellingen als AIG, Lehman Brothers, ABN AMRO en Fortis.

Naar aanleiding van de grote boekhoudfraudeschandalen vraagt menigeen zich af waarom het justitiële zoeklicht niet op de rol van de banken is gericht (Braithwaite, 2009). Om de extreem hoge targets te realiseren en het daartoe benodigde kapitaal te verkrijgen, werd door de bestuurders van Enron een ingenieus systeem bedacht waarin kosten werden ondergebracht bij daartoe speciaal opgerichte rechtspersonen (*special purpose entities* – SPE's), die buiten de boekhouding werden gehouden, terwijl artificiële winsten werden gecreëerd door activa van Enron voor idiote prijzen te verkopen aan deze SPE's. Een hele trits banken wist niet alleen van deze praktijken, maar participeerde zelfs in deze SPE's, waaronder JP Morgan, Citigroup, Credit Suisse, First Boston, Merrill Lynch, Deutsche Bank, Barclays, Lehman Brothers en Bank of America (O'Brien, 2009). En ook de onverantwoorde risico's die werden genomen bij de verstrekking van hypotheeken, wat de katalysator was van de kredietcrisis, worden steeds meer gekwalificeerd als onethisch en mogelijk zelfs crimineel. In de Verenigde Staten heeft de FBI zelfs al een onderzoek ingesteld naar Lehman Brothers om vast te stellen of bij de kredietverstrekking strafbare feiten zijn gepleegd. Als dat het geval is, hebben we met de meest directe relatie tussen de crisis en organisatiecriminaliteit te maken: namelijk dat het handelen van de financiële instellingen en hun bestuurders dat tot de kredietcrisis heeft geleid, gekwalificeerd wordt als crimineel. Voor een deel betreft dit dan een post-hoccriminalisering en daarop zal hierna worden ingegaan. Maar niet nadat in de volgende paragraaf de hiervoor beschreven relatie wordt omgedraaid, waarbij de crisis juist leidt tot meer crimineel gedrag.

De crisis leidt tot meer criminaliteit

Op 11 mei 2009 kopte het gratis dagblad *De Pers* met 'Crisis vergroot criminaliteit'. Volgens de geïnterviewde lector criminaliteitsbeheersing en recherchekunde Klerks heeft de economische crisis negatieve effecten op de criminaliteit. 'Mensen die werkloos raken en hun inkomen verliezen, raken ook de binding kwijt met de maatschappij. Ze zijn dan eerder bereid om illegale dingen te doen om aan geld te komen.' Klerks bevindt zich in goed gezelschap van Braithwaite, die zijn reeds hiervoor aangehaalde citaat vervolgde met een soortgelijke voorspelling: 'The bonus culture has already created a wave of crime in the suites; in future decades, it may create a new wave of crime in the streets as children grow up in families that experience long-term unemployment and homelessness' (Braithwaite, 2009, p. 449). In Groot-Brittannië gaf KPMG (2009) een soortgelijke waarschuwing af voor het bedrijfsleven: de crisis zou leiden tot meer fraude.

Deze voorspellingen missen vooral nog een empirische basis, maar vinden wel steun in een van de belangrijkste criminologische theorieën ter verklaring van criminaliteit. De strain-theorie voorspelt dat achtergestelde groepen in de samenleving met alternatieve maar mogelijk onwettige middelen zullen proberen het cultureel bepaalde doel van welvaart te bereiken. Deze theorie is ook toegepast op organisatiecriminaliteit (Passas, 1990; Cohen, 1995; Huisman, 2001). Managers van ondernemingen, beurshandelaren en dealmakers bij grote banken zijn weliswaar geen achtergestelde groepen, maar ook zij kunnen de spanning ervaren tussen van hogerhand gestelde doelen en de middelen die beschikbaar zijn om die te bereiken. Wanneer ondernemingen er niet in slagen om met legitieme middelen het in de kapitalistische economie opgelegde doel van maximale winst voor de aandeelhouder te bereiken, kunnen zij naar niet-legitieme middelen grijpen. De theorie lijkt een goede verklaring voor de grote boekhoudfraudes: alle ondernemingen bevonden zich in globaliserende, sterk competitieve markten waarin een algemeen gedeelde opvatting bestond dat schaalvergroting en omzetgroei nodig zijn om te overleven. Om dat te bereiken werden ambitieuze targets neergezet. En toen het niet lukte deze te realiseren, bleek de verleiding groot om met boekhoudkundige trucs de aan de aandeelhouder beloofde groei te fingeren.

Volgens Coleman (1995, p. 363) heerst er in het bedrijfsleven een 'culture of competition' die een krachtige motivator kan zijn voor witteboordencriminaliteit:

'In addition to giving great importance to wealth and success, the culture of competition defines the competitive struggle for personal gain as a positive, rather than a negative or selfish activity. Competition is seen not only to build the character and endurance of the competitors, but also to produce the maximum economic value for society as a whole.'

Het is volgens Coleman echter niet zozeer het kapitalistische streven naar persoonlijk gewin dat de belangrijkste prikkel vormt tot criminaliteit, maar juist de angst om te verliezen wat al in deze jacht naar maatschappelijke welstand is bereikt.

Op basis van deze theoretische noties valt inderdaad te voorspellen dat de economische crisis tot gevallen van organisatiecriminaliteit zal leiden. De crisis zorgt er zeker voor dat de middelen om op een legale wijze economische doelen te bereiken of simpelweg het hoofd boven water te houden, afnemen. Daardoor kan de verleiding groot zijn om kosten te besparen door wettelijke voorschriften (bijvoorbeeld ten behoeve van veiligheid of milieuhygiëne) niet na te leven, of op illegale wijze extra inkomsten te verwerven.

De vraag is echter of de crisis ook geen invloed zal hebben op het cultureel bepaalde doel van winstmaximalisatie en de daaruit ontstane excessen van hebzucht en risico nemen. In de financiële wereld is al een trend waarneembaar waarin wordt aangedrongen op het verlaten van de gedachte dat financiële instellingen vooral het belang van de aandeelhouder moeten dienen en daartoe zo snel mogelijk zo veel mogelijk winst moeten behalen. Illustratief is het rapport van de commissie-Maas, waarin wordt gepleit voor een terugkeer naar een meer conservatieve cultuur waarin vooral het langetermijnbelang van de klant vooropstaat. Braithwaite (2009, p. 440) merkt op dat de Aziatische banken, hoewel geraakt door de crisis, zich veel minder schuldig hebben gemaakt aan het onverantwoord risicovolle gedrag van hun Amerikaanse en Europese collega's dat de crisis heeft veroorzaakt. De reden is dat zij lessen hebben getrokken uit de financiële crisis in Azië van 1997, die ook werd veroorzaakt door financiële waaghalzerij. Hier zijn de banken 'more conservative, prudent and accountable' uit gekomen.

De crisis leidt tot criminalisering van ondernemingsgedrag

De economische crisis leidt niet alleen tot meer organisatie-criminaliteit wanneer meer crimineel gedrag wordt gepleegd. Dit gebeurt ook wanneer meer bestaand gedrag wordt gecriminaliseerd. Zoals gezegd is criminaliteit een sociale constructie, als gevolg van processen waarin gedrag wordt gecriminaliseerd. Brants en Brants (1991) onderscheiden bij hun analyse van de sociale constructie van fraude twee soorten criminalisering. Informele criminalisering is de maatschappelijke of sociale definiëring van bepaald gedrag als criminaliteit. Formele criminalisering is de juridische definiëring van bepaalde gedragingen als delict, door verbod en strafbaarstelling in de wet en sanctionering door rechtshandhaving. Deze definities hoeven elkaar niet te overlappen. Niet alles wat wettelijk verboden is, wordt ook maatschappelijk als crimineel ervaren, en omgekeerd.

Deze discrepanties doen zich juist voor op het terrein van de organisatiecriminaliteit. De overtreding van veel aan bedrijven gerichte regels wordt niet echt als criminaliteit gezien, en wel als crimineel ervaren schadelijk ondernemingsgedrag maakt juridisch nog niet altijd een strafbaar feit. Formele en informele criminalisering van ondernemingsgedrag varieert in de tijd. Er zijn duidelijk criminaliseringsprocessen gaande ten aanzien van bepaalde categorieën gedrag van ondernemingen.¹

Het ontstaan van publieke verontwaardiging na grote schandalen of affaires, berichtgeving in de media, politieke commotie, regelgeving en handhavingsbeleid spelen hierbij in een zichzelf versterkende amplificatiespiraal een belangrijke rol. Brants en Brants laten zien hoe fraude in het bedrijfsleven in de jaren tachtig is gecriminaliseerd, mede als gevolg van de publiciteit en politieke commotie over koppelbazerij en megastrafzaken als die tegen Slavenburg's Bank en ABP, en daaropvolgende wetswijzigingen. In de jaren negentig zien we een soortgelijk criminaliseringsproces van misbruik van voorwetenschap, koersmanipulatie en andere praktijken in de effectenhandel ('beursfraude'), culminerend in een inval op de Amster-

1 Evenals decriminaliseringsprocessen, getuige de juridische decriminalisering van prijsafspraken en kartelvorming van misdrijf naar bestuursrechtelijke overtreding en de hele discussie rond de verlaging van regeldruk voor het bedrijfsleven en daartoe het afschaffen van knellende regels. Zie Van de Bunt en Huisman, 2007.

damse effectenbeurs, de 'Clickfonds'-zaak, nieuwe wetgeving en ten slotte de oprichting van de AFM (Huisman, 2001). Na Enron en Ahold zien we hetzelfde bij de criminalisering van boekhoudfraude. Formele en informele criminalisering beïnvloeden elkaar in twee scenario's. De strafrecht dogmatiek leert dat strafwetgeving een codificatie is van de heersende maatschappelijke moraal. De formele definiëring volgt dan de informele: iets wordt wettelijk verboden omdat de samenleving het niet (meer) toelaatbaar vindt. Juist op het terrein van de economische criminaliteit geldt echter het omgekeerde en is formele criminalisering vaak een instrument om informele criminalisering en daarmee gedragsverandering tot stand te brengen. Door het verbieden in regelgeving en strafbaarstelling hoopt de wetgever dat in het bedrijfsleven of de betreffende sector of branche het besef gaat leven van de verwerpelijkheid van bepaalde praktijken.

Criminalisering van risicovol gedrag?

Mogen we nu verwachten dat de kredietcrisis tot een criminalisering leidt van het risicovolle gedrag in de financiële sector die tot de crisis heeft geleid, en zo ja, volgens welk scenario? Wie in de berichtgeving in de media de publieke verontwaardiging proeft over de handelwijzen van banken en verzekeraars en over de daarmee gepaard gaande exorbitante bonussencultuur, krijgt de indruk dat de publieke acceptatie van deze praktijken afbrokkelt. En ook wie zijn oor te luisteren legt in de financiële sector hoort een ander geluid dan voorheen. Volgens Stephan Green (2008), voorman van de HSBC-bank, begint de oplossing van de crisis bij de erkenning van de morele dimensie ervan. Dit betekent doorgaans het articuleren van normen in nieuwe regelgeving. Nu de publieke opinie en de politiek hun verontwaardiging uiten en de financiële sector de hand in eigen boezem steekt, draaien de motoren van ministeries van Financiën, centrale banken en financiële toezichthouders alvast warm. En volgens het principe van de amplificatiespiraal zal nieuwe regelgeving leiden tot verdere criminalisering en welhaast automatisch tot meer overtreding.

Verscheidende onderzoekers vragen aandacht voor vormen van organisatiecriminaliteit die geen wetsovertreding opleveren, bijvoorbeeld doordat de betreffende gedragingen niet aan de geest maar wel aan de letter van de wet voldoen, omdat de industriële lobby

deze gedragingen buiten de wet houdt of omdat bedrijfsactiviteiten fysiek of fiscaal naar offshoreparadijzen of ontwikkelingslanden met een prettig reguleringsregiem worden verplaatst. Passas en Goodwin (2004) spreken in dit verband van 'crimes without rule breaking' en McBarnett (2006) van 'whiter than white collar crime'. Door deze focus dragen zij bij aan de informele criminalisering en mogelijk daarmee uiteindelijk ook aan de formele criminalisering. Meer in het bijzonder over de kredietcrisis stelt Braithwaite (2009, p. 439): 'Yet, when it comes to a financial crisis, criminologists join the assumption that strengthening regulation, conceived in the expanded-criminal-law-powers paradigm, is the priority.' Hij draagt daar vervolgens zijn steentje aan bij door voor te stellen bankiers die onverantwoord handelen uit te schakelen door 'negatieve vergunningverlening': het ontzeggen van het recht een functie in de financiële sector te bekleden.

Levi (2008) betwijfelt of bewustwording en verontwaardiging voldoende zijn voor de criminalisering van financieel onverantwoord gedrag. Daarvoor is een *moral panic* nodig, maar die ontstaat bij witteboordencriminaliteit niet snel. Hij geeft daartoe verschillende redenen. Ook al worden grote groepen geraakt door de crisis, het blijft toch minder bedreigend dan slachtofferschap van commune criminaliteit. Daarnaast heeft de politiek geen belang bij *moral panic*. In tegenstelling tot de politieke winst die te behalen is bij *moral panic* over commune criminaliteit en onveiligheid, heeft de politiek juist belang bij het in toom houden van publieke onrust bij het managen van de economische crisis. En dus wordt er eerder gesproken in termen van risicomanagement dan van criminalisering.

Verder moeten we volgens Levi wel onderscheid maken tussen de criminalisering van gedrag en criminalisering van personen die dat gedrag vertonen. Volgens Levi is angst of verontwaardiging niet genoeg voor een *moral panic* die tot criminalisering leidt: er moet iets of iemand zijn om die angst of woede op te richten. Levi: 'moral panics require folk devils'. Maar het is juist het gebrek aan duidelijke boeven dat een vergaande criminalisering van financieel wan-gedrag in de weg staat.

Levi geeft hiervoor twee redenen. Ten eerste zijn de veroorzakers van de kredietcrisis geen sociale outsiders. Bankiers en verzekeraars passen niet in het traditionele boefbeeld. Ten tweede – en daarmee

samenhangend – belemmert de anonimiteit van de grote bureaucratistische organisatie persoonlijke stigmatisering.

'The criminal operating through the medium of a corporation typically is only folk-devilled when he (...) "frightens the horses" by engaging in some extreme business practice. This latter may or may not be presently legal but because it is made explicit causes a popular resentment that then translates the "normally implicit" into something reprehensible; for example, risk becomes negligence, innovation becomes greed and so one.' (Levi, 2008)

De morele vertaling van binnen het bedrijfsleven genormaliseerde commerciële risico's en bonussen naar onverantwoordelijkheid en zakkenvullerij is herkenbaar in de reacties op de kredietcrisis. En bij sommige aan de crisis schuldige partijen wordt de bureaucratistische anonimiteit overwonnen door de hunkering van grote groepen boze slachtoffers om individuele schuldigen te vinden. Veelzeggend is de foto die in de meeste kranten stond van AIG-topman Libby, toen hij zich moest verantwoorden voor de commissie van de Amerikaanse senaat, en waarop in de achtergrond boze protestanten op de tribune zijn te zien van wie er één boven het hoofd van Libby een bord houdt met daarop de term 'Jail'. Persoonlijke *shaming* was ook de publieke boetedoening van Britse bankiers voor een parlementaire commissie.

Mogelijk is Bernard Madoff de verpersoonlijking van de niets ontziende hebzucht die tot de crisis heeft geleid, maar juist zijn kwalificatie als 'fraudeur' bevestigt de uitzonderlijkheid: iemand doet zich voor als respectabel ondernemer, maar wordt ontmaskerd als een boef, een oplichter, en is *mutatis mutandis* dus niet zoals wij, fatsoenlijke burgers.

Het is nog maar de vraag of deze pogingen tot persoonlijke criminalisering krachtig genoeg blijken. Volgens Levi komen pogingen om gerespecteerde ondernemers te stigmatiseren als witteboorden-criminelen vaak niet goed op gang en eindigen doorgaans 'not with a bang but a whimper', vaak als gevolg van jarenlang voortslepende juridische procedures. Wie weet bijvoorbeeld nog wie de hoofdverdachten waren in de met veel publiciteit gevoerde Clickfondszaak?

De crisis brengt meer criminaliteit aan het licht

Een laatste mogelijke relatie is dat door de kredietcrisis en de economische recessie meer reeds gepleegde criminaliteit aan het licht komt. Hét voorbeeld hiervan is uiteraard de beleggingsfraude van Bernard Madoff (zie ook het artikel van Slot in dit themanummer). Madoff hield twintig jaar lang een als hoogrenderende beleggingspraktijk verpakt piramidespel gaande waarmee wereldwijd een bedrag van 65 miljard dollar aan belegd geld van 4800 cliënten was gemoeid. Madoff genoot een zeer goede reputatie, hij was onder andere directeur van de IT-beurs Nasdaq. Door dit vertrouwen, alsmede een selectief aannamebeleid, behoorden de meest gerenommeerde beleggingsfondsen en banken tot zijn klanten. Het geld van nieuwe klanten belegde hij echter niet of nauwelijks, maar hij gebruikte het om er een luxe levensstijl op na te houden en om eerdere klanten dividend uit te keren om de façade van succesvol beleggen vol te houden. Door de economische recessie kwamen er echter te weinig nieuwe klanten en andere klanten wilden hun geld terug, waardoor Madoff niet meer aan zijn verplichtingen kon voldoen en de oplichting aan het licht kwam.² Inmiddels is er een tweede, soortgelijke zaak aan het licht gekomen: het bedrijf van de miljardair Stanford kwam door de crisis in liquiditeitsproblemen en bleek waardeloze beleggingen te verkopen, waarna de FBI de Texaan in hechtenis nam.³

Behalve dat dit soort lijken door de crisis uit de kast komen vallen, is er nog een mechanisme dat ertoe kan leiden dat meer organisatiecriminaliteit bekend raakt. Wanneer inderdaad sprake is van een amplificatiespiraal, dan betekent dit niet alleen dat meer aan de wortel van de kredietcrisis liggend gedrag gecriminaliseerd wordt, maar ook dat de toegenomen aandacht en als gevolg daarvan toegenomen handhavingsprioriteit tot de ontdekking van meer misstanden zal leiden.

² *Het Financieele Dagblad*, 29 juni 2009.

³ *Het Financieele Dagblad*, 26 juni 2009.

Koffiedik kijken

De hier gepresenteerde mogelijke relaties tussen de huidige kredietcrisis en economische recessie en het fenomeen organisatiecriminaliteit betreffen natuurlijk grotendeels het spreekwoordelijke koffiedik kijken. Maar hoewel de veronderstelde relaties vooralsnog een empirische basis missen, sluiten deze voor een deel wel aan bij criminologische theorievorming en eerder onderzoek naar organisatiecriminaliteit.

In deze bijdrage is de door Hoogenboom toegeworpen handschoen opgepakt en is gepoogd een wetenschappelijke nuancering te geven van te snel getrokken verbanden. Daarbij bleek dat uit eerder onderzoek naar organisatiecriminaliteit lessen zijn te leren, zoals de parallellen die zijn te trekken met de criminaliseringsprocessen van andere vormen van ondernemingsfraude. Ook al draagt verder criminologisch onderzoek naar de oorzaken van de kredietcrisis bij aan de verdere criminalisering hiervan, toch valt te betwijfelen of sprake is van echte criminalisering.

Veelzeggend is ten slotte dat voor het onverantwoorde en hebzuchtige gedrag van bankiers en verzekeraars, dat de kredietcrisis zou hebben veroorzaakt, nog geen 'catchy' term is gevonden, zoals eerder wel het geval was bij 'beursfraude' en 'boekhoudfraude'. Wellicht dat pas bij het in zwang raken van 'kredietfraude' of 'crisis-criminaliteit' van echte criminalisering sprake is.

Literatuur

Braithwaite, J.

Restorative justice for banks through negative licensing
British Journal of Criminology,
jrg. 49, 2009, p. 439-450

Brants, C.H., K.L.K. Brants

De sociale constructie van fraude
Arnhem, Gouda Quint, 1991

Bunt, H.G. van de

Organisatiecriminaliteit
Arnhem, Gouda Quint, 1992

Bunt, H.G. van de, W. Huisman

Organizational crime in the Netherlands
Crime & Justice, nr. 35, 2007,
p. 217-260

Cohen, D.V.

Ethics and crime in business firms: Organizational culture and the impact of anomie
In: F. Adler, W.S. Laufer e.a. (red.), *The legacy of*

anomie theory, Advances in Criminological Theory, nr. 6, New Brunswick, Transaction Publishers, 1995, p. 183-206

Coleman, J.W.

Motivation and opportunity; Understanding the causes of white-collar crime

In: R. Geis, F. Meier e.a. (red.), *White collar crime; Classic and contemporary views*, New York, The Free Press, 1995, p. 360-381

Cools, C.

Controle is goed, vertrouwen nog beter

Assen, Koninklijke Van Gorcum, 2005

Erp, J. van

De dreiging van negatieve publiciteit: Is reputatieschade een alternatief voor handhaving?

In: F. Leeuw (red.), *Turven, tellen, toetsen, over toezicht, inspectie, handhaving en evaluatie en hun maatschappelijke betekenis in Nederland*, Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2007, p. 79-91

Fusaro, P., R.M. Miller

What went wrong at Enron Hoboken (NJ), John Wiley and Sons, 2002

Green, S.

Moving East: The shift in the world's economic centre of gravity

Speech CBI-conference, 24 november 2008, zoals geciteerd in: Pheijffer,

M. en B. Hoogenboom, *Een ongemakkelijke waarheid over creative compliance*, De Accountant, mei 2009, p. 14-17

Henderson, M.C., M.G. Oakes e.a.

What Plato knew about Enron Journal of Business Ethics, nr. 86, 2009, p. 463-471

Huisman, W.

Tussen winst en moraal. Achtergronden van regel naleving en regelovertreding door ondernemingen

Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2001

Karpoff, J.

'What about liars, cheats, and thieves?' Empirical research on business misconduct

Symposium on Reputational Penalties in Business Regulation, Erasmus Institute for Monitoring and Compliance, 4 juni 2008

KPMG UK

KPMG Fraud Barometer 2009

Levi, M.

Suite revenge? The shaping of folk devils and moral panics about white-collar crimes

British Journal of Criminology, jrg. 48, 2008, p. 1-20

Maas, C., S. Eijffinger e.a.

(Adviescommissie Toekomst Banken)

Naar herstel van vertrouwen Amsterdam, Nederlandse Vereniging van Banken, 2009

McBarnett, D.

After Enron will 'whiter than white collar crime' still wash?
British Journal of Criminology,
jrg. 46, 2006, p. 1091-1109

Nelken, D.

White-collar crime
In: M. Maguire, R. Morgan e.a.
(red.), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford, Clarendon Press, 2002, p. 852-853

O'Brien, J.

Engineering a financial bloodbath
Londen, Imperial College Press,
2009

Passas, N.

Anomie and corporate deviance
Crime, Law and Social Change,
jrg. 14, nr. 2, 1990, p. 157-178

Passas, N., N. Goodwin

*It's legal but it ain't right:
Harmful social consequences of legal industries*
Ann Arbor, The University of Michigan Press, 2004

Pheijffer, M., B. Hoogenboom

Een ongemakkelijke waarheid over creative compliance
De Accountant, mei 2009,
p. 14-17

Smit, J.

De prooi. Blinde trots breekt ABN AMRO
Amsterdam, Prometheus, 2008